

Ірина Бова, Микола Богатир (м. Переяслав-Хмельницький)

Вікові дуби Переяславщини як об'єкти природоохоронної та культурної спадщини

У статті наведено перелік існуючих та втрачених вікових дубів (*Quercus*) Переяславщини з метою введення до наукового обігу інформації про них, як об'єктів природоохоронної та культурної спадщини, бо їх історія унікальна, пов'язана з визначними подіями, відомими особистостями та фактами, вони є реліктами давнього тракту, ландшафту прадавніх борів і дібров. Досліджувані вікові дуби розташовані як у межах м. Переяслава-Хмельницького (4 од.), так і лісових насадженнях району (14 од.) Для складання переліку цих об'єктів застосований метод інвентаризації та комплексної оцінки стану. У ході дослідження зафіксовано 18 живих об'єктів дендрофлори, 5 мертвих дерев та отримано інформацію про деякі безповоротно втрачені дуби. Вік живих дерев визначено в межах 300-570 рр., їх стан незадовільний або критичний. Наголошено на необхідності охорони й подальшого заповідання реліктових дендронасаджень; представлено перспективи науково-дослідної та природоохоронної роботи по їх збереженню шляхом популяризації та реклаमाції через включення цих дерев до системи туристичних маршрутів у контексті етнокультурного ландшафту краю.

Ключові слова: Переяслав-Хмельницький, дендрофлора, дуби, обхват стовбура, пам'ятка природи, заповідання, популяризація, туристичний маршрут.

Iryna Bova, Mykola Bohatyr

Pereyslav's age-old oaks as an object of a guarded heritage

The article presents the list of existing and lost age-old oaks (*Quercus*) of Pereyaslav district for the purpose of introducing into scientific circulation of information about them as objects of environmental and cultural heritage, because their history is unique, connected with the important events, known personalities and facts, they are relics of the ancient tract and the landscape of ancient forests and groves. These age-old oaks are located within the limits of Pereyaslav-Khmelnytsky (4 units), and in the forest plantations of the district (14 units). To compile a list of these objects we used the method of inventory and integrated assessment of the condition. During these researches, we recorded 18 living dendroflora objects, 5 dead trees and we also find the information about some irreversibly lost oaks. The age of the existing trees is defined within 300-570 years. Their condition is unsatisfactory or even critical. It was emphasized on the necessity of protection and further assignment of relic dendroplants. The prospects of research and conservation work are presented for their preservation through popularization and reclamation through the inclusion of these trees in the system of tourist routes in the context of the ethno-cultural landscape of the region. We presented the prospects of research and conservation work to preserve them through the popularization and reclamation through the inclusion of these trees in the system of tourist routes in the context of the ethno-cultural landscape of the region.

Key words: Pereyaslav-Khmelnytsky, dendroflora, oaks, girth of the stem, natural monument, bequest, popularization, tourist route.

Ірина Бова, Николай Богатырь

Вековые дубы Переяславщины как объекты природоохранного и культурного наследия

В статье приведен перечень существующих и утраченных вековых дубов (*Quercus*) Переяславщины с целью введения в научный оборот информации о них, как объектах природоохранного и культурного наследия, потому что их история уникальна, связана с выдающимися событиями, известными личностями и фактами, они являются реликтами древнего тракта, ландшафта вековых боров и дубрав. Исследуемые вековые дубы расположены как в пределах г. Переяслава-Хмельницкого (4 ед.), так и лесных насаждениях района (14 ед.) Для составления перечня этих объектов дендрофлоры применен

метод инвентаризации и комплексной оценки состояния. В ходе исследования зафиксировано 18 живых объектов, 5 мертвых деревьев и получена информация о некоторых безвозвратно утеряных дубах. Возраст живых деревьев определен в пределах 300-570 г.; их состояние неудовлетворительное или критическое. Отмечена необходимость охраны и дальнейшего заповедания реликтовых дендронасаждений; представлены перспективы научно-исследовательской и природоохранной работы по их сохранению путем популяризации и рекламы этих деревьев, а также включение их в систему туристических маршрутов в контексте этнокультурного ландшафта региона.

Ключевые слова: Переяслав-Хмельницкий, дендрофлора, дубы, обхват ствола, памятники природы, заповедание, популяризация, туристический маршрут.

У сучасному світі відбувається зміна пріоритетів у свідомості українського суспільства, що відображається у зростанні зацікавленості до власної історико-культурної спадщини. В цьому контексті значний інтерес представляють історичні пам'ятки Переяславщини, адже на цій землі відбувалися процеси формування українського етнокультурного простору. Історичну спадщину Переяславщини, окрім пам'яток археології та архітектури, складають ще й ботанічні пам'ятки природи, зокрема, представники дендрофлори.

Серед дерев-довгожителів краю найбільше представників роду букових – дубів (*Quercus*). Вони, як частина природно-культурної спадщини, потребують детального наукового вивчення. У свою чергу, це створить можливість для введення їх у мережу туристичних маршрутів краєзнавчого характеру та зумовить збереження та охорону.

Мета дослідження. Узагальнити наукову інформацію щодо історико-культурної цінності вікових дубів Переяславщини, представити перспективи науково-дослідної та природоохоронної роботи по їх збереженню та подальшому

включенню у туристичні маршрути. Отже, завданням дослідження є виявлення та складання відповідного переліку старих дубів із зазначенням місцезнаходження та поточного стану.

Актуальність дослідження визначається потребою введення до наукового обігу інформації про сучасний стан об'єктів природоохоронної та культурної спадщини.

Матеріали та методи дослідження. Джерельну базу дослідження склали наукові публікації В. Лохи¹, О. Прядка², В. Ревеги³, Д. Розовика⁴, довідкові видання⁵, матеріали періодики⁶ та авторські польові розвідки. Було здійснено виявлення та фіксацію старих дубів. Для складання переліку цих об'єктів застосований метод інвентаризації та комплексної оцінки стану представників дендрофлори із визначенням приблизного віку (роки), діаметру стовбура на висоті 1,3 м від землі (см), поточного стану (добрий, задовільний, незадовільний, критичний)⁷.

Основним критерієм відбору об'єктів став лінійний показник обхвату стовбура. Для розрахунку орієнтовного віку дерев використана формула: $L = K \cdot C$, де L – вік дерева, K – коефіцієнт

¹ Лоха В., Лоха А. Тарас Шевченко і Переяславські краєвиди / В'ячеслав Лоха, Анатолій Лоха (2014) // Переяславський літопис. – 2014. – Вип. 6. – С. 327-334

² Прядко О., Прядко Т. Історико-краєзнавча характеристика мікротопонімії с. Хоцьки на Переяславщині / Олександр Прядко, Тетяна Прядко (2013) // Краєзнавство. – 2013. – № 1. – С. 9-16

³ Ревега В. Історія формування топонімів села Комарівки на Переяславщині / Віктор Ревега (2013) // «Залізничкові читання» Матеріали П'ятої наукової краєзнавчої конференції, с. Медведівка, 18 жовт. 2013 р. – Черкаси: Вид. Чабаненко Ю. – 2014. – 192 с. (С. 185-194)

⁴ Розовик Д., Розовик О. Ташанський парк на Переяславщині: 240 років від заснування / Дмитро Розовик, Олена Розовик (2012) // Краєзнавство. – 2012. – № 3. – С. 107-111

⁵ Самые старые и выдающиеся деревья Украины / Киевская область // [Електронний ресурс] Київський еколого-культурний центр / Режим доступу: <http://ecoethics.ru/category/ukrtrees/kyivska/> – Назва з екрану.

Шнайдер С. 500 выдающихся деревьев Украины / С. Шнайдер, В. Борейко, Н. Стеценко. (2011) // Киев, Киевский эколого-культурный центр, Государственная служба заповедного дела Минприроды Украины: Лотос. – 2011. – 204 с., ил. – (Охрана дикой природы).

⁶ Набок Л. Сади и парки переяславці в усі часи любили. / Людмила Набок // [Електронний ресурс] Вісник Переяславщини. – 20.07.2017. / Режим доступу: <http://visnik-press.com.ua/archives/80435> – Назва з екрану.

⁷ Інструкція з технічної інвентаризації зелених насаджень у містах та селищах міського типу України // ГКН 03.08.007, 2002. – Київ: Вид-во Мін. агр. політ. – 2002. – 24 с.

приросту, C – довжина кола (обхват) стовбура дерева. Оскільки дуб росте досить повільно, вважається, що коефіцієнт росту (K) для дуба в середньому складає 1 (у дубів віком до 300 р. він більший 1, а у віці більше 500 р. – менше 1). Фактично у величині обхвату стовбура дуба кількість сантиметрів відповідає величині кількості років його віку. Значне відхилення від цього показника буває у випадку, якщо у дерева на відстані до 200 см від землі стовбур роздвоюється, тоді обхват стовбура буде більшим, ніж у дерева, що має звичайний стовбур⁸.

Результати дослідження. Об'єкти наукового вивчення локалізовано у межах сучасного Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. (далі – Переяславщина). За кліматичними та географічними особливостями територія району відповідає типовим характеристикам лісостепу з основними лісоутворюючими породами – сосна, дуб, граб, клен, ясен, липа, вільха тощо. Досліджувані вікові дуби розташовані, як у межах м. Переяслава-Хмельницького (4 од.), так і лісових насадженнях району (14 од.). Окрім цього, дослідницьку увагу звернено на низку втрачених об'єктів.

Найстаршими у м. Переяславі-Хмельницькому нами визначено 4 об'єкти, які локалізовані наступним чином:

- вул. Б. Хмельницького, 32;
- вул. Б. Хмельницького, 26;
- вул. Б. Хмельницького, 137;
- вул. Костюка, 16.

Старий дуб по вул. Б. Хмельницького, 32 розташований на території господарського двору колишньої швейної фабрики. Вона межує з археологічним музеєм, павільйон якого споруджено над фундаментом Спаської церкви-усипальниці літописного м. Переяслава Руського XI ст. Обхват стовбура дерева складає 576-577 см, орієнтовний вік нами встановлено – 520-570 рр. Стан дерева задовільний. Особливих культурних та охоронних статусів цей довгожитель не має, проте Київський еколого-культурний центр вніс його до переліку “500 видатних дерев України” [8]. За пропозицією місцевої громадської ініціативи “Корінь нації” Спаський дуб введений

до туристичного маршруту “Топ-10 визначних дерев Переяславщини”.

Об'єкт по вул. Б. Хмельницького, 26 росте у дворі музичної школи ім. П. Сениці поблизу Вознесенського собору XVIII ст., спорудженого на кошти гетьмана І. Мазепи. За однією із версій цього дуба посаджено на поч. XVIII ст., коли закладався фундамент Вознесенського собору. Згодом, в 1799 р. Переяславським і Полтавським єпископом призначено Сільвестра Лебединського, за часів якого було розбудоване подвір'я Вознесенського монастиря, закладено великий фруктовий сад і алею лип – від будинку архієрея до Вознесенського собору. На жаль на сьогодні від архієрейського саду дерев не залишилось, хіба що старезний дуб на подвір'ї музичної школи (рис. 1).

Місцезнаходження саду зафіксоване на плані міста XIX ст.⁹ Свідчення про дуба збереглися на малюнку Т. Шевченка «Вознесенський собор в Переяславі» 1845 р. та на світлинах початку XX ст. Обхват стовбура даного об'єкта складає 525 см. Оскільки вище точки заміру дерево має розгалуження на два, а потім і на три стовбури, то його вік визначено близько 450 рр. Стан об'єкту задовільний.

Рис. 1. Вид на Вознесенський собор м. Переяслава, праворуч видно частину архієрейського саду та старого дуба.

Фото середини 1920-х рр.

⁸ Шнайдер С. 500 выдающихся деревьев Украины / С. Шнайдер, В. Борейко, Н. Стеценко (2011) // Киев, Киевский эколого-культурный центр, Государственная служба заповедного дела Минприроды Украины, 2011. – 204 с., ил. – (Охрана дикой природы).

⁹ Набок Л. Сади и парки переяславці в усі часи любили. / Людмила Набок (2017) // [Електронний ресурс] Вісник Переяславщини. – 20.07.2017. / Режим доступу: <http://visnik-press.com.ua/archives/80435> – Назва з екрану.

Дуби по вул. Б. Хмельницького, 137 та вул. Костюка, 16 приблизно однакового розміру й знаходяться на близькій відстані один від одного (територія центральної районної лікарні та прилеглий до лікарні приватний сектор). За однією із версій, ці дерева були посаджені наприкінці квітня 1911 р. під час проведення свята дерево-насаджень, яке ініціював директор чоловічої гімназії Юліан Антонюк. Для цього міська дума розпорядилася скласти план виділення земельної ділянки площею 2-3 десятини для закладання парку деревами лісових порід. Пізніше, з 1940-х рр., ця територія стала забудовуватися корпусами лікарні. На сьогодні від колишнього парку залишилися ці дуби. Обхвати їх стовбурів мають 347 см та 370 см відповідно. Можливо, дуби уже росли на відведеній ділянці для закладання парку на поч. ХХ ст., бо за лінійними параметрами стовбурів приблизний вік дерев складає близько 300 рр. Нині їх стан задовільний. Громада збирає кошти на встановлення біля них спеціальних інформаційних знаків та готує матеріали для заповідання.

Частина об'єктів вивчення знаходяться в межах Переяслав-Хмельницького р-ну. Старі дуби, що зосереджені в парку-пам'ятці садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення «Ташанський» та Білозерському національному природному парку вже описані дослідниками. В зону уваги вивчення потрапили об'єкти дендрофлори, що не були предметом наукових досліджень: їх виявлено, обстежено та визначено, що ці вікові дуби є реліктами давнього тракту Старого шляху, ландшафту прадавніх борів і дібров. Географічно вони зосереджені вздовж русла р. Дніпро, визначені у локаціях у с. Хоцьки (3 од.) та між сс. Хоцьки, Світанок, Циблі (11 од.), взято до уваги лише кількість живих дерев.

Зокрема, у західній частині с. Хоцьки є територія колишньої лікарні, що межує з лісом. Історичні джерела згадують про цю частину села із середини ХІХ ст., коли тут відбулося будівництво лікарні на кошти і за сприяння «Русского страхового общества»¹⁰. У системі зелених насаджень даної локації є 3 дуби з обхватами стовбурів 376 см; 390 см; 427 см. Їх орієнтовний вік 300-350 рр. Стан дерев незадовільний.

11 досліджуваних об'єктів зосереджена вздовж Старого шляху – давнього тракту поштової дороги ХІХ ст. Київ – Переяслав – Золотоноша, який чітко зафіксований на трьохверстовій військово-топографічній карті др. пол. ХІХ ст. Своє значення він втратив у середині ст. у зв'язку з будівництвом нової транспортної траси Київ – Кременчук. Нині на місцевості серед поля умовну лінію колишнього тракту Старого шляху можна відстежити за двома масивами вікових дубових насаджень. За однією із версій поява цих дубів пов'язана з поїздкою Катерини ІІ на Південь у 1787 р.¹¹

Масив дерев (4 од.), що знаходиться між сс. Хоцьки та Світанок (ур. Дуби), представлений двома групами. Перша група цього масиву має наступний склад: 1 живе дерево та залишки 3 мертвих дерев. Обхват стовбура живого дерева 380 см, орієнтовний вік 350 років. Його стан на момент обстеження критичний. Мертві дерева – це залишок стовбура без кори у вертикальному положенні висотою близько 6,5 м й обхватом 309 см та 2 пеньки, що на висоті 25 см мають діаметр понад 90 см і відповідають обхвату стовбура близько 300 см. Їх розміри свідчать про значний вік та величину втрачених дерев. Друга група старих дубів цього масиву знаходиться за 965 м на південний схід. Склад групи: 3 живих дерева дуба та залишки 1 дерева. Заміри обхватів стовбурів мають показники 365 см, 405 см, 433 см, у фрагмента – 115 см. Приблизний вік 350 рр. Дерев у критичному стані.

Другий масив (7 од.) розташований менш, ніж за 4 км на південь від с. Циблі, та 1,4 км від траси Бориспіль – Запоріжжя, неподалік Українського Державного медико-соціального центру ветеранів війни. Об'єкти розміщені в 1 ряд довжиною 250 м і складається із 7 старих дубів з обхватами стовбурів 371 см, 385 см, 397 см, 399 см, 404 см, 412 см, 424 см. Обстежувані об'єкти перебувають у критичному стані. За нашими обрахунками приблизний вік їх складає 350-370 рр.

Частина природно-культурної спадщини пам'яток дендрофлори на сьогодні втрачені внаслідок недбалого ставлення до природних багатств та інших обставин. Про деякі вікові дуби вдалося зібрати свідчення, що збереглися в

¹⁰ Прядко О., Прядко Т. Історико-краєзнавча характеристика мікротопонімії с. Хоцьки на Переяславщині / Олександр Прядко, Тетяна Прядко (2013) // Краєзнавство. – 2013. – № 1. – С. 9

¹¹ Там само. – С. 11

усних переказах, спогадах місцевих старожилів, малюнках та світлинах. Локації втрачених об'єктів наступні: с. Ковалин, ур. Чернече – одне дерево. У приватному архіві О. Гича, уродженця с. Ковалин, збереглася світлина, на якій зображений дуб-велетень з роздвоєним стовбуром (рис. 2);

Рис. 2. Втрачений дуб ур. Чернечого с. Ковалин. Фото сер. ХХ ст.

парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення «Ташанський» – 3 дерева: 1) дуб-велетень, що вважався одним із найдавніших, упав під час розмиву схилу балки весняною повінню у середині 1960-х рр.¹²; 2) дуб зафіксований у кінострічці драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня» (1980 р.), зйомки якої кіностудія ім. Довженка проводила у парку (рис. 3);

Рис. 3. Стоп-кадр стрічки «Лісова пісня» (1980 р.)

3) залишки дуба – фрагменти пенька без кори, що має обхват близько 600 см (рис. 4);

Рис. 4. Фрагменти пенька вікового дуба у парку «Ташанський». Фото 2017 р.

села Переяславщини, затоплені внаслідок будівництва Дніпровського гідро каскаду у 70-х рр. ХХ ст. – точних даних по кількості дерев немає. Збереглися відомості про Чернечий гай зі старими дубами та липами с. Андруші¹³, вікові дуби с. В'юнище, Шевченків дуб біля с. Комарівка¹⁴.

¹² Розовик Д., Розовик О. Ташанський парк на Переяславщині: 240 років від заснування / Дмитро Розовик, Олена Розовик (2012) // Красназнавство. – 2012. – № 3. – С. 112

¹³ Лоха В., Лоха А. Тарас Шевченко і Переяславські красиви / В'ячеслав Лоха, Анатолій Лоха (2014) // Переяславський літопис. – 2014. – Вип. 6. – С. 328

¹⁴ Ревега В. Історія формування топонімів села Комарівки на Переяславщині / Віктор Ревега (2014) // «Залізничкові читання» Матеріали П'ятої наукової красназнавчої конференції, с. Медведівка, 18 жовт. 2013 р. – Черкаси, вид. Чабаненко Ю. – 2014. – С. 187.

У ході дослідження було зафіксовано, що вище згадані представники реліктової дендрофлори мають значний вік та знаходяться у занедбаному стані, тому гостро стоїть питання подальшого їх збереження. Вирішення цієї проблеми має кілька шляхів розв'язання. Перш за все, необхідно провести природоохоронні заходи: обстеження й пломбування дупел, укріплення скелетних гілок; профілактика шкідників, удобрення, створення грозозахисних споруд, огорож та охоронних знаків.

Додатково слід розглянути популяризацію та рекламацію вікових дубів Переяславщини, що буде позитивним мотивом для подальшої охорони та заповідання. У нинішніх умовах суспільство має великий запит на пізнавальні туристичні маршрути, тож актуальним буде створення розгалуженої системи краєзнавчих маршрутів з включенням інформації та відвідування місць проростання означених дубів. На сьогодні вже розроблені та презентовані маршрути, в які входить Переяславщина: «Вишиваний шлях», «Україна – 1187», «Золотий вінок Київщини», «Корінь нації – мандрівка Україною крізь віки», «Селфі веломарафон – 1187». Їх програма передбачає ознайомлення з відомими пам'ятками природи краю. Слід продовжити таку практику і для об'єктів даного вивчення. У проектах краєзнавчих маршрутів отримані результати дослідження щодо вікових дубів стануть важливим наповненням супроводжувальних текстів екскурсій. Інформацію про втрачені об'єкти ботанічних пам'яток слід теж включати у туристичні маршрути, на місці їх колишнього

проростання висадити нові саджанці з метою позначення втрачених вікових дубів та позначення це на місцевості.

Ще один напрям популяризації передбачає проведення біля вікових дерев різних занять, уроків, польових практик, організацію фенологічних спостережень, збір наукового природничого матеріалу тощо.

Висновки і перспективи. Узагальнюючи дані дослідження, приходимо висновку, що вікові дуби є цінною складовою у комплексному образі історичної Переяславщини. Їх історія унікальна та пов'язана з визначними подіями, відомими особистостями та фактами, вони є реліктами давнього тракту Старого шляху, ландшафту прадавніх борів і дібров вздовж русла р. Дніпро.

У ході дослідження виявлено і обстежено 18 живих об'єктів дендрофлори, 5 мертвих та отримано інформацію про деякі безповоротно втрачені дерева. Вік живих дерев визначено в межах 300-570 роки. Їх стан задовільний, незадовільний та критичний. Оскільки стан більшості об'єктів визначено як незадовільний, то це є необхідною умовою подальшого збереження та охорони зазначених вікових дубів шляхом проведення комплексу природоохоронних заходів, популяризації, зокрема включення їх у проекти туристичних маршрутів.

Найбільш істотним заходом по збереженні вікових дубів Переяславщини є захист державою відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» і надання їм статусу ботанічних пам'яток природи.

References

- Instruktsiya z tekhnichnoyi inventaryzatsiyi zele-nykh nasadzen' u mistakh ta selyshchakh mis'koho typu Ukrainy* / HKN 03.08.007, 2002. – Kyiv: vyd-vo Min. agr. polit. – 2002. – 24 s. [in Ukrainian]
- Lokha V., Lokha A. *Taras Shevchenko i Pereyaslavsk'i krayevydy* / V'yacheslav Lokha, Anatoliy Lokha // *Pereyaslavsk'yy litopys*. – 2014. – Vyp. 6. – S. 327-334. [in Ukrainian]
- Nabok L. *Sady u parky pereyaslavtsi v usi chasy lyubyly*. / Lyudmyla Nabok // [Elektronnyy resurs] *Visnyk Pereyaslavshchyny*. – 20.07.2017. / Rezhym dostupu: <http://visnik-press.com.ua/archives/80435> – Nazva z ekranu. [in Ukrainian]
- Pryadko O., Pryadko T. *Istoryko-kraeyznavcha kharakterystyka mikrotoponimiyi s. Khots'ky na Pereyaslavshchyni* / Oleksandr Pryadko, Tetyana Pryadko // *Kraeyznavstvo*. – 2013. – № 1. – S. 9-16. [in Ukrainian]
- Reveha V. *Istoriya formuvannya toponimiv sela Komarivky na Pereyaslavshchyni* / Viktor Reveha // «Zaliznyakovi chytannya» *Materialy P'yatoyi naukovo-yi kraeyznavchoyi konferentsiyi*, s. Medvedivka, 18 zhovt. 2013 r. – Cherkasy, vyd. Chabanenko Yu. – 2014. – 192 s. (S. 185-194). [in Ukrainian]
- Rozovyk D., Rozovyk O. *Tashans'kyj park na Pereyaslavshchyni: 240 rokiv vid zasnuvannya* / Dmytro Rozovyk, Olena Rozovyk // *Kraeyznavstvo*. – 2012. – № 3. – S. 107-111. [in Ukrainian]
- Samye starye y vydayushchyesya derev'ya Ukrainy* / Kyevskaia oblast' // [Elektronnyy resurs] *Kyivs'kyj ekoloho-kul'turnyj tsentr* / Rezhym dostupu: <http://ecoethics.ru/category/ukrtrees/kyivska/> – Nazva z ekranu. [in Russian]
- Shnayder S. *500 vydayushchykhsya derev'ev Ukrainy* / S. Shnayder, V. Boreyko, N. Stetsenko. – Kyev, Kyevs'kyy ekoloho-kul'turnyj tsentr, Hosudarstvennaya sluzhba zapovednoho dela Mynpryrody Ukrainy: Lotos, 2011. – 204 s., yl. – (Okhrana dykoy pryrody). [in Russian]